

5.2. Regiony dialektologiczne a etnograficzne

Autor: Karolina Bielenin-Lenczowska, Halina Karaś

Określenie „region dialektologiczny” jako nazwa jednostki gwarowej nie jest w zasadzie używane w dialektologii. Odpowiada ono najprościej mówiąc zespołom gwarowym czy określonej gwarze. Przykładowo – gwary podlaskie stanowią zespół gwar mających wspólne cechy (choć i cechy różnicujące je na podzespoły), a więc wyodrębniane są w dialektologii jako osobna jednostka gwarowa. Podobnie wyróżnia się inne gwary, np. w Małopolsce południowej gwarę podhalańską, orawską, spiską, podegrodzką. Chodzi zatem o podziały gwar w obrębie poszczególnych dialektów. Tak rozumiane regiony dialektologiczne jako jednostki gwarowe nie pokrywają się z regionami etnograficznymi. Dla dialektologa bowiem wyróżnienie poszczególnych gwar i zespołów gwarowych opiera się na kryteriach ściśle językowych (np. w podziale Małopolski za kryteria podziału mogą służyć takie zjawiska, jak: mazurzenie lub jego brak w części wschodniej, pochylone a lub jego brak w części wschodniej, wymowa nosówek, końcówka -wa, przejście wygłosowego -ch > -k itd.). Innymi kryteriami posługują się natomiast etnografowie. Region etnograficzny – jak pisze A. Brencz [1996: 7] – jest w literaturze przedmiotu rozumiany na dwa sposoby: jako umowne pojęcie lub jako rzeczywistość historyczna. A zatem region traktuje się dwojako: jako pewna całość zajmująca miejsce w przestrzeni lub jako narzędzie do grupowania cech tej przestrzeni. W celu wyznaczania poszczególnych regionów istotne są relacje pomiędzy przestrzenią a występującymi na niej zjawiskami kulturowymi oraz działalnością człowieka w określonej perspektywie czasowej. Problematyka teoretycznego ujęcia regionów pojawiła się w etnografii polskiej po 1918 r., choć próby podziału kraju na etnograficzne jednostki i samo pojęcie regionu znane jest etnografii polskiej od XIX wieku (już O. Kolberg czy J. Karłowicz zwracali uwagę na geograficzne zróżnicowanie kultury ludowej). Jednakże dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, etnografowie stanęli przed zadaniem opisanie zróżnicowania kulturowego w wieloetnicznym, wielowyznaniowym i wielojęzycznym państwie. Wtedy zaczęły powstawać ujęcia syntetyzujące, jak np. J. S. Bystronia czy S. Poniatowskiego. Z kolei K. Moszyński, twórca kierunku zwanego ewolucjonizmem krytycznym, który zmodyfikował metodę stosowaną przez przedstawicieli tzw. szkoły kulturowo-historycznej, postulując precyzyjną systematykę zjawisk kulturowych. Moszyński wydał pierwszy Atlas kultury ludowej w Polsce (w 1936 r., oprac. wspólnie z J. Klimaszewską i M. Bytnarówną). Zagadnieniom zróżnicowania przestrzennego poświęcił on również swoje wielkie dzieło *Kultura ludowa Słowian* (t. 1, *Kultura materialna*, t.2. *Kultura duchowa*; Warszawa 1967-1968). Po II wojnie światowej kontynuowano dzieło K. Moszyńskiego, powstawały prace dotyczące typologii poszczególnych obszarów czy wyznaczania zasięgów regionów etnograficznych na podstawie występowania bądź nie różnych elementów kultury, np. stroju ludowego. Od lat 70. XX wieku osłabło zainteresowanie tematyką regionalną, a zwłaszcza problemem wyznaczania granic regionów. Etnografowie zdali sobie sprawę z tego, że nie można stosować pewnych uznanych za obiektywne kryteriów, jak strój, formy budownictwa czy narzędzia. Zaczęto zatem podkreślać znaczenie dynamicznego ujęcia regionu, pozwalającego na ukazanie rozwoju czy zmiany granic regionu, a także wskazywać na znaczenie świadomości własnej odrębności przez mieszkańców danego regionu. Rozróżnia się również pojęcia regionu etnograficznego i regionu kulturowego – ten drugi ma znaczenie szersze jako cały zespół cech kulturowych, tradycji i innowacji uwzględniający najnowsze przeobrażenia społeczno-kulturowe i cywilizacyjne oraz jako zbiorowość posiadająca własną tożsamość i poczucie własnej odrębności. Z kolei, region etnograficzny jest punktem wyjścia, określa przestrzenne występowanie pewnych charakterystycznych zjawisk kulturowych z zakresu kultury ludowej [Brencz 1996: 35]. Do tej pory nie udało się w pełni opisać obszaru Polski pod kątem wyznaczania regionów etnograficznych, ponieważ w znacznej mierze zostały zatarte granice pomiędzy nimi. Wynika to przede wszystkim z zaniku wielu elementów kultury tradycyjnej, a także z dużej mobilności ludzi i wpływu kultury masowej. Istotne są dwie publikacje: *Polski Atlas Etnograficzny* (nad którym prace trwają od 1953 roku; red. J. Gajek) oraz *Atlas Języka i Kultury Ludowej Wielkopolski* (red. Z. Sobierajski, J. Burszta, t. 1-8, Poznań 1979-1994). Józef Gajek pojęcie regionu etnograficznego rozumie jako obszar, na którym występują określone fakty kulturowe (chodzi jedynie o tzw. kulturę ludową). Dlatego też, w metodzie przyjętej przez twórców *Polskiego Atlasu Etnograficznego* – kartografii etnograficznej – określa się granice występowania tychże faktów, tzw. zasięgi zjawisk kulturowych; może to być występowanie jakiegoś elementu stroju, narzędzia czy wierzenia. Zdefiniowane zespoły zasięgów charakteryzują poszczególne regiony [Gajek 1976: 143-144]. Kartogramy etnograficzne zawierają systematykę przestrzenną faktów kulturowych, jednak celem jest odtworzenie chronologii pojawienia się danego zjawiska. W związku z tym zestawia się je z innymi mapami: geograficznymi, gospodarczymi czy demograficznymi [Bohdanowicz 1987: 162]. Zgodnie z danymi kartografii etnograficznej, Polskę można podzielić na kilka dużych grup (stref): północno-zachodnia, południowo-wschodnia; północno-wschodnia i południowo-zachodnia oraz zróżnicowanie na linii północ-południe i wschód-zachód. Granice stref wyznaczają nakładające się na siebie zasięgi różnych zjawisk kulturowych. Strefy te w znacznej mierze pokrywają się z historycznymi regionami (prowincjami) Polski, które stanowiły: Wielkopolska, Małopolska, Śląsk, Mazowsze i Pomorze [Bohdanowicz 1987: 174].

Gajek dodaje jeszcze jeden region – sieradzki – jako leżący na styku Małopolski, Śląska i Wielkopolski i charakteryzuje się wieloma charakterystycznymi cechami z zakresu kultury duchowej [Gajek 1967: 714]. Zwraca on również uwagę, że o ile dawne podziały w znacznej mierze się zatarły, jeśli chodzi o kulturę materialną, zaś w sferze kultury duchowej – obrzędowości rodzinnej i dorocznej, zwyczajach rolniczych, wierzeniach oraz demonologii – znacznie się utrzymały. Jednakże badania Polskiego Atlasu Etnograficznego nie wchodziły zbyt głęboko w tę tematykę, skupiając się raczej na kulturze materialnej [Gajek 1967: 171-172]. Obecnie w świadomości pozostał podział na wielkie regiony etnograficzne czy historyczne, jednakże już wielu jednostek mniejszych nie postrzega się jako odrębnych. Nie zachowały się również różnice w elementach kultury ludowej w tych regionach, których odrębność nie jest pielęgnowana. O zróżnicowaniu regionalnym dziś świadczą bowiem nie tyle zasięgi występowania pewnych faktów – elementów budownictwa, stroju, narzędzi, sposobu uprawy ziemi czy wierzeń – ile poczucie odrębności mieszkańców danego obszaru.

Literatura: Bohdanowicz J. (1987) Regiony etnograficzne Polski w świetle badań „Polskiego Atlasu Etnograficznego”, „Etnografia Polska”, t. XXXI/2. Brenz A. (1996) Wielkopolska jako region etnograficzny. Poznań. Gajek J. (1976) Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski, [w:] Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej, t. 1, red. M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka. Wrocław.